

15. Анофранка Н. В. Шлюбнае заканадаўства Расійскай імперыі і яго дзеянне на тэрыторыі Беларусі // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі канца XVIII – пачатку XX ст.: праблемы, здабыткі, перспектывы / Н. В. Анофранка [і інш.]; Навук. рэд. В. В. Яноўская. – Мінск: Беларус. навука, 2006. – С. 427–439.
16. Свод законов Российской империи. – СПб., 1857. – Т. X. – Ч. I: Свод законов гражданских.

SUMMARY

Natallia Anofranka

Legislative Regulation of interfaith marriage in Russian Empire, and Particular Features of the Regulation in Imperial Western provinces (late XVIIIth – early XIXth centuries)

The article discusses sources and genesis of legislative basis for regulation of interface marriages on the territory of Western provinces of Russian Empire during late XVIIIth – early XIXth centuries. It is argued that during the last decades of the XVIIIth century, the acting regulation was stipulated by the provisions of the Treatise of 1768, and only after 1830-ies the new state legislative basis was introduced.

Олена Асауленко,

*аспірантка кафедри історії України
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

СВЯТИНІ ПОЛТАВСЬКИХ МОНАСТИРІВ XIX СТОЛІТТЯ

Досліджується історія шанування святинь та культових цінностей у полтавських монастирях XIX ст. На основі опублікованих і неопублікованих документальних джерел з'ясовуються духовні функції монастирів.

Ключові слова: монастирі, православне чернецтво, Полтавська єпархія, ікона, мощі.

Поміж численних типів локальних святинь, наявних в українському православ'ї, чудотворні ікони посідають особливе місце. Можна говорити про два типи місцевих святинь, які існують у рамках «офіційного» та «народного» православ'я – мощі святих і чудотворні ікони. Однак мощі офіційно визнаються святинею лише після «огляду» – рішення вищої церковної влади, чи справді вони належать святому і варті поклоніння, чи їхня істинність не викликає сумнівів [2, с. 93]. Натомість, будь-яка ікона, написана відповідно до канонічних зразків, заслуговує на поклоніння та вшановування (це зафіксовано постановами VII Вселенського собору). Визнання мощей фальшивими або хоча б сумнівними заперечує їх як об'єкт поклоніння. Не визнання ікони чудотворною не змінює її сакрального статусу. На відміну від мощей, ікона може тиражуватися; оскільки її копію виготовити значно простіше, ніж дістати мощі або хоча б їхню часточку.

У публікації основну увагу звернено не на іконошанування в цілому, а на шанування ікон, які визнані чудотворними (причому чудотворні ікони розглядаються як особливий тип місцевої святині, яка може стати загальноцерковною).

Акцент зроблено також на історії шанування святих мощей і визнанні їхньої істинності.

Джерельна основа розвідки – справи Центрального державного історичного архіву в м. Києві та Державного архіву Чернігівської області. Документи містять здебільшого фрагментарні згадки про сакральні об'єкти, хоча в деяких справах (фондів Ладинського Покровського жіночого та Густинського Свято-Троїцького чоловічого монастирів) знайдено детальний опис чудотворних ікон та мощей при монастирях Полтавської єпархії. У статті використані матеріали публікацій «Полтавских епархиальных ведомостей».

Першими авторами, які порушили у публіцистиці проблему шанування місцевих святинь, були упорядники путівників до святих місць А. Павловський [3], В. Зверінський [15]. Церковні путівники, які великими накладками видавались у XIX ст., містили свідчення про історію єпархій, монастирі та парафіяльні церкви, чудотворні ікони, місцевошановані святині.

Згадки про чудотворні ікони й мощі виявляємо і в літературі, присвяченій історії монастирів та парафій: «Историко-статистический очерк Лубенского Мгарского Преображенского монастыря» [11], «Полтавский Крестовоздвиженский монастырь» П. Мазанова [14], «Исторический очерк Золотоношского Красногорского Богословского женского монастыря, Полтавской епархии» І. Авраменка [12], «Къ истории Полтавской епархии» І. Павловського [18]. Автори побіжно зазначали про існування крайових сакральних об'єктів і ставлення вірян до них. Свідчення мають описовий характер, аналіз місцевих святинь був зроблений пізніше.

Сучасні краєзнавці – В. Жук [8], архиєп. Филип (Осадченко) [22], Г. Сердюк [9] та ін. фокусують увагу на святинях та культових цінностях при монастирях у контексті історії самих обителів. Дослідники також виокремлюють перекази очеvidців та чудесні зцілення біля чудотворних ікон і мощей.

Хронологічні рамки нашої праці обмежені XIX ст. – часом відновлення та відкриття полтавських монастирів після секуляризаційної реформи, а також формування особливого церковного ставлення до місцевих святинь у синодальний період.

Мета дослідження – виявити існування чудотворних ікон та мощей у полтавських монастирях XIX ст. й охарактеризувати ставлення вірян до місцевих святинь. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: встановити існування чудотворних ікон у полтавських монастирях XIX ст.; проаналізувати загальну структуру локальних культів; простежити шанування нетлінних мощей у полтавських монастирях; з'ясувати значення чудотворних ікон та мощей святих для вірян.

У православній традиції особливе місце посідає вшанування ікон із зображенням Христа, Пресвятої Богородиці і святих. Д. Степовик у праці «Історія української ікони X–XX століть» стверджує, що ікони є духовним поклонінням Богові через намальовані в особливий спосіб образи, пов'язані з дійсними першообразами християнства [21, с. 36]. Через освячення силою благодатної присутності, в іконі відбувається зустріч того, хто молиться, з тим, хто на ній зображений. Так само через ікону праведний може отримати прощення і підтримку. У цьому сенсі будь-який освячений образ є чудотворним, але чудотворними у вужчому розумінні вважаються ті, котрі з надзвичайною виразністю засвідчують свою силу. Переважно такі образи присвячені Божій Матері [4, с. 53].

Кожен регіон має свої чудотворні ікони, деякі з них були шанованими в сусідніх землях і навіть в інших країнах.

На кінець XIX ст. в Полтавській єпархії налічувалося сім монастирів – три чоловічих і чотири жіночих [10, с. 9]. Кожен з них мав свою місцевошановану чудотворну ікону, переважно – Божої Матері. Звернемо увагу спершу на чоловічі монастирі – Полтавський Хрестовоздвиженський, Густинський Свято-Троїцький та Лубенський, або Мгарський Спасо-Преображенський [15, с. 56].

Полтавський Хрестовоздвиженський монастир був відомий своєю архітектурою та триярусною дзвіницею, де з початку XIX ст. містилася чудотворна ікона Скорботної Богоматері «Уповання всіх кінців Землі», яку намалював на стіні чернець Данило Московченко [8, с. 14]. Ікона мала напис у кутках: «упованіе всехъ концевъ земли», а внизу – «1821 года марта 30, изобразилъ въ монастыре семь послушникъ Данииль Московиченковъ». До цієї ікони, що відома в монастирі як місцевошанована, приставлений кіот зі склом [14, с. 8].

Слава про чудотворну ікону поширювалася далеко за межами Полтавщини. Обитель відвідували численні богомольці. Однак згодом стінописну ікону Скорботної Богородиці знищили лихоліття початку XX ст. Збереглася її копія – келійний образ єпископа прилуцького, вікарія Полтавської єпархії Василя Зеленцова (1870–1930). Її вшановували і як берегиню Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, і як покровительку міста Полтави [8, с. 14].

Святині Густинського монастиря мали не менше значення для вірян Полтавської єпархії. Свято-Троїцьку обитель після секуляризаційної реформи Катерини II на кінець XVIII ст. зачинили. Монастир з часом зазнав запустіння і руйнування. Зафіксовано непоодинокі випадки крадіжок, у т. ч. дорогоцінних прикрас з чудотворної Густинської ікони Богородиці [6, арк. 1–1 зв.]. За клопотанням єпископа Гедеона, Густинський монастир був відкритий у 1844 р. [20, с. 101]. Жив в обителі певний час і чудотворець Дмитро Ростовський [25, арк. 1]. Монастир приваблював до себе багатьох православних паломників не лише Полтавського краю, але й з інших віддалених місць [18, с. 96].

Найважливішу святиню Лубенського Спасо-Преображенського монастиря складають нетлінні мощі святителя Афанасія, патріарха константинопольського. Крім мощей, народ з особливою прихильністю ставився до ікон Лубенської Божої Матері та святителя Миколая, що містилися на хорах. Чудодійна допомога різним недужим, хворим, – як від мощей святителя, так і від ікон, – залишилася тільки в серцях і пам'яті людей, які її отримали. Обидва ці зображення написані в грецькому стилі, покриті срібними шатами. Риза на іконі Божої Матері визначна і за своєю вартістю, і за своїм оздобленням [11, с. 20].

Чудотворні ікони однаково благочестиво вшановувались і в чоловічих, і в жіночих чернечих обителях. Це міркування підтверджують свідчення про значні пожертви на знак пошани святинь [9, с. 31] та існування паломницьких готелів для вірян, котрі приїздили для поклоніння [17, с. 75]. У Полтавській єпархії на кінець XIX ст. жіночих монастирів було чотири: Золотоніський Красногірський Іоано-Богословський, Ладинський Покровський, Велико-Будищанський Свято-Троїцький та Козельщинський Різдва Богородиці [10, с. 9].

У соборному Преображенському храмі Красногірського Іоано-Богословського монастиря зберігалися дві місцевошановані ікони Божої Матері: Дубицька, або Дубенська

(за легендою, вона «чудесно явилась на дубі» (у XVII ст.) і Корецька. Перша містилася над царськими воротами, у спеціально влаштованому позолоченому кіюті, і в певний час опускалася для поклоніння богомольців. Друга названа Корецькою тому, що була вирізана на корі дерева, яке росло на монастирській горі. За переказами, виготовив її пустинник, який і заснував монастир. Згодом образ зняли з дерева, покрили живописом, прикрасили срібною ризою з перлами і вставили в кіют [19, с. 501]. За свідченнями очевидців, з цими іконами пов'язані випадки чудесних зцілень, як-от одужання скорченої жінки, порятунок безнадійно вдавненого кісткою чоловіка тощо [12, с. 3].

Ладинський Покровський монастир теж мав чудотворну ікону Божої Матері. У «Полтавских епархиальных ведомостях» за 1825 р. читаємо, що ікону всі шанували як чудотворну «по многим истинным знамениям в получаемой верными, в болезненных обстоятельствах и в случаях с усердным упованием притекающими, Божией помощи» [16, с. 327]. Цей образ був у срібних шатах з перлинами (13 ниток), бурштином, 28 срібними привісками [18, с. 105] і двома обручками – золотою та срібною [5, арк. 3]. Ладинська обитель отримала в дарунок від імператриці Марії Олександрівни у 1860 р. образ Покрова Божої Матері, а також ризу та «стіхарь» із зеленого штофу [24, арк. 362]. У церковних описах цього монастиря занотовано, що чудотворну ікону Цариці Небесної постійно прикрашали на пожертви благодійників [23, арк. 187–188].

1865 р. в «Полтавских епархиальных ведомостях» повідомлялося, що в Ладинський монастир до чудотворної ікони приходять не лише місцеві мешканці, а й приїжджають на поклін паломники з інших країн. Однак жодних письмових свідчень про чудесні одужання не збереглося [16, с. 328].

В ілюстрованому путівнику 1907 р. А. Павловський згадує про існування місцевошанованої чудотворної ікони Божої Матері «Володимирської» у Велико-Будищанській жіночій обителі [3, с. 550]. Чудо як відображення історичних реалій знайшло своє втілення і в іконописі. Кожна «чудесна» подія, відображена на іконі, мала значення для всього регіону або навіть для історії всієї країни. Одним із важливих іконографічних типів у мистецтві було зображення Богоматері «з чудесами». Яскравим прикладом зображення «чудесних подій» стала святиня Велико-Будищанського монастиря – ікона Небесної Цариці «Володимирської», невелика за розміром, прикрашена срібною позолоченою ризою та дорогоцінними каменями. Пожежа спричинила втрату багатьох архівних документів, які свідчили про знамення Божої благодаті, і тільки зображення на святій іконі розповідають про історичні події, пов'язані з монастирем [3, с. 551]. «Полтавские епархиальные ведомости» писали про чудесні зцілення по молитві до «Володимирської» Цариці Небесної, зафіксовані вже в кінці XIX ст. [26, с. 887].

Козельщинська ікона Богородиці в однойменному монастирі прославилася своїми чудесами не тільки у Полтавській губернії, а й у Москві. Кореспонденції тогочасних газет інформують про незаперечний факт миттєвого зцілення молодої графині, яку лікарі визнали практично невиліковною [12, с. 4].

Перед іконою молилися сотні вірян, у вільний від польових робіт час їх збиралося від 5 до 7 тисяч осіб. Численні були пожертвування на знак пошани Козельщинського образу. Жертвували на побудову благодійної лікарні при храмі, інші висловлювали бажання, щоб при ньому був і притулок для убогих, дехто хотів бачити там ще й школу [9, с. 31].

Крім чудотворних ікон, особливим об'єктом поклоніння вірян були мощі святих. Уже в перші століття християнства виникли перекази про нетління тіл [2, с. 94]. Воно майже завжди поєднувалося з різними чудесними знаменнями – при мощах святих зіцілювалися від різних тілесних недуг, наставлялися невірні та маловірні, деякі святі мощі сточували миро.

Існували загальні правила, якими керувалася вища церковна влада під час канонізації святих. Головною підставою для провадження Церквою справи про причислення до сонму святих певного подвижника був дар чудотворінь, що виявився при житті чи після смерті, а також (не завжди) – нетління тілесних останків. Сама канонізація мала три види. Подвижники благочестя визнавалися святими: 1) місцевими – у вузькому значенні цього слова, тобто шанованими в монастирях або іноді в парафіяльних церквах, де спочивали їхні останки; 2) місцевими в широкому значенні, тобто шанованим в цілій єпархії або в єпархіальному місті; 3) загальноцерковними [1, с. 302–304].

У монастирях Полтавської єпархії ХІХ ст. зберігалися мощі не одного подвижника благочестя. Прочани, пошановучи останки померлих, здійснювали панихидні заупокійні моління, приходили за їхньою «чудесною» допомогою. Лубенський Преображенський другокласний монастир відомий мощами святого Афанасія, патріарха константинопольського [20, с. 102]. Давні акти свідчать: «На нього було надягнуто архієрейський одяг, в руку вкладено посох. Його посадили в крісло і з кріслом, сидячого, помістили в кам'яний склеп». Через 8 років після поховання, коли відкрили гробницю, то побачили тіло патріарха нетлінним, «лише на правій руці, що тримала посох, не було двох чи трьох пальців. Священний одяг з його тіла спав і зітлів, крісло згнило. Цілими залишилися лише палиця і посох» [13, с. 45].

Нетлінні мощі стали предметом ушанування вірян православної Русі. Слава про цілющі властивості Афанасія «сидячого» линула далеко за межі Лубенщини. Тисячі людей йшли до Мгарського монастиря з надією та вірою. Багато випадків чудесної допомоги святого, наприклад: зіцелення душевно хворої людини, сліпої, хворої на лихоманку. Вияви милості Божої через угодника Афанасія все частіше траплялися в час значного скупчення людей, які приїздили в день пам'яті святого [22, с. 101].

У день пам'яті цього святителя до монастиря щороку прибувало близько 10 тисяч осіб, та й в інші дні, цілий рік, а особливо в літній час, Лубенська обитель приваблювала велику кількість християн. Для паломників, які іноді приїжджали з віддалених місць, при монастирі були влаштовані великі готелі, де кожен міг отримати прихисток [17, с. 75].

У Лубенському монастирі також поховані митрополит київський Йосиф Нелюбович-Тукальський (1663–1676) [7, с. 62], патріарх Серафим ІІ (Анін) (патріарх константинопольський, 1757–1761) [3, с. 549], єпископ тобольський Амвросій Келембет (1806–1822) [19, с. 500] і багато інших святителів, що їх можна віднести до місцевошанованих святих.

Існують явища, які важко пояснити, у які важко повірити. Для одних вони – вигадка, для інших – вияв дії божественних сил. Нетління тіла – один із прикладів існування надприродних сил. До «чудесних явищ» варто віднести і вплив на людину чудотворних образів – ікон, які нерідко оповиті просто фантастичними оповідями. Чимало людей, вихованих в атеїстичному дусі, довгий час уважали всі ті розповіді про чудотворні ікони

та мощі вигадками церковнослужителів, які, мовляв, зацікавлені в напливі до храмів якнайбільшої кількості вірян. Інші вважають дію на людей тих образів сверідною християнською психотерапією і цим пояснюють їхню лікувальну силу. Віряни ж здавна йшли до святинь, молилися, втішалися і знаходили полегшення [9, с. 84].

Підсумовуючи, зазначимо, що незаперечним є факт існування у XIX ст. в кожному з полтавських монастирів місцевованованих чудотворних ікон Богородиці, а також поховання благочестивих святих або частинки мощей святих. Із початку XIX ст. в суспільстві з'являється інтерес до минулого свого народу, його історії. Предметом особливої уваги в той час стає давнина, в т. ч. давня ікона. Для вірян локальні культові цінності мають важливе значення. Доля цих святинь тісно пов'язана з історією регіону, тому дозволяє розкрити маловідомі сторінки минулого Полтавщини, наближає до розуміння духовного життя тогочасного населення.

1. Барсовъ Н. Канонизация / Н. Барсов // Энциклопедический словарь / Брокгаузъ и Ефронъ. – Санкт-Петербург, 1895. – Т. XIV, [кн.] 27. – С. 302–304.
2. Барсовъ Н. Мощи / Н. Барсов // Энциклопедический словарь / Брокгаузъ и Ефронъ. – Санкт-Петербург, 1897. – Т. XX, [кн.] 39. – С. 93–94.
3. Всеобщій Иллюстрированный Путеводитель по монастырямъ и святымъ местамъ Россійской имперіи и Афону / [Сост. А. А. Павловскій]. – Нижній-Новгород: Типографія т-ва И. М. Машистова, 1907. – 772+111 с.
4. Горін С. Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть) / Сергій Горін. – Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 2007. – 336 с.
5. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 1462: Прилуцьке духовне правління. – Оп. 1. – Спр. 12176. – Арк. 3.
6. ДАЧО. – Ф. 1462. – Оп. 1. – Спр. 12281. – Арк. 1–1 зв.
7. Дятлов В. Монастири Украинской Православной Церкви: Справочник-путеводитель / Владислав Дятлов. – Киев: [б. и.], 1997. – 96 с.
8. Жук В. Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. Статті з історії монастиря з коментарями та ілюстраціями / Віра Никонорівна Жук. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2007. – 248 с.; іл.
9. Жук В. Н. Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В. Н. Жук, Г. Д. Сердюк. ? [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Полтава: Поліграфічне підприємство «АСМІ», 2004. ? 180 с.; іл.
10. Землевладеніє церквей и монастырей Россійской имперіи / [Сост. Н. А. Любинецкій]. – Санкт-Петербургъ: [б. и.], 1900.
11. Историко-статистическій очеркъ Лубенскаго Мгарскаго Преображенскаго монастыря. – Полтава: Типографія Н. Пигуренко, 1865. – 36 с.
12. Историческій очеркъ Золотоношскаго Красногорскаго Богословскаго женскаго монастыря, Полтавской епархіи / [Сост. Иванъ Авраменко]. ? Полтава: [б. и.], 1914. ? 173 с.
13. Козюра І. В. Святитель Афанасій, лубенський чудотворець // Лубенський Мгарський Спасо-Преображенський монастир: Тези доп. конф., присвяч. 375-літтю монастиря / [Упор. і ред. Б. С. Ванцак]. – Лубни: [б. в.], 1995. – С. 44–47.
14. Мазанов П. Полтавский Крестовоздвиженский монастырь / Петр Мазанов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Полтава: [б. и.], 1891. – 60 с.
15. Монастири въ Россійской имперіи / [Сост. стар. ред. В. В. Зверинскимъ]. – Санкт-Петербургъ: Типографія Эттингера, 1887. – 106 с.
16. О Ладинскомъ Подгорскомъ Покровскомъ монастыре // Полтавские епархиальные ведомости. – 1865. – № 22. – С. 313–330.

17. О Лубенскомъ Мгарскомъ Преображенскомъ монастыре // Полтавские епархиальные ведомости. – 1865. – № 15. – С. 59–76.
18. Павловский И. Ф. Къ исторіи Полтавской епархіи / Иванъ Францевичъ Павловскій. – Полтава: [б. и.], 1916. – 182 с.
19. Православныя русскія обители: Полное иллюстрированное описаніе всехъ православныхъ русскихъ монастырей въ Россійской имперіи и на Афоне. – [Репринт. изд.]. – Санктъ-Петербургъ: Издательство «Воскресеніе», 1994. – 736 с.
20. Сведенія о Полтавско-Переяславской епархіи и ея архипастыряхъ / [Сост. игумень Поліевкть]. – Полтава: Типографія брат. Пигуренко, 1868. – 123 с.
21. Степовик Д. Історія української ікони Х–ХХ століть / Дмитро Степовик. – Київ: Либідь, 1996. – 440 с.; іл.
22. Филипп (Осадченко), архиеп. полтавский и миргородский. Мгарский Спасо-Преображенский монастырь. Обзор истории и миссионерства, жизнеописание выдающихся деятелей, связанных с обителью / Архиепископ Филипп. – Полтава: АСМІ, 2008. ? 328 с., илл.
23. Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 142: Ладанский Покровский девичий монастырь. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 187–188.
24. ЦДІАУК. – Ф. 142. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк. 362.
25. ЦДІАУК. – Ф. 159: Густынский Свято-Троицкий мужской монастырь. – Оп. 2. – Спр. 139. – Арк. 1.
26. Чубовъ М. Святыни Св.-Троицкаго Велико-Будищскаго общежительнаго женскаго монастыря / Михаил Чубовъ // Полтавские епархиальные ведомости. – 1904. – № 22–23. – С. 885–891.

SUMMARY

Olena Asaulenko

The shrines of the Poltava monasteries in the XIX century

The article gives an outline of shrines and religious values of the Poltava monasteries in the XIX century. Spiritual functions of monasteries are studied and analyzed on the basis of published and unpublished documentary materials.

Key words: monasteries, Orthodox monks, Poltava Bishopric, icon, relic.

Олег Беген,

*викладач кафедри церковної історії
Українського католицького університету (м. Львів)*

СПРОБА ВЛАДИКИ ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА ЗАПРОВАДИТИ КАТОЛИЦЬКУ АКЦІЮ У СТАНІСЛАВІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ

У міжвоєнних роках ХХ ст. Греко-Католицька Церква була втягнена у затяжний внутрішній конфлікт, пов'язаний з баченням майбутнього розвитку самобутності цієї інституції. Греко-католицьке духовенство поділилося на два табори – з орієнтацією просхідною (візантійською) та прозахідною (латинською). Це розходження загострилося знову у середині 1930-х років, що було наслідком запровадження у Галицькій митрополії Католицької Акції. У цій розвідці